

УДК 316.4:159.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2025.107.3>

С. Л. КАТАЄВ

доктор соціологічних наук, професор
Класичний приватний університет

Я. В. ЗОСЬКА

доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри філософії та соціології
Маріупольський державний університет

КОНЦЕПТ «СТІЙКІСТЬ» ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІОЛОГІЧНОГО ТЕОРЕТИЗУВАННЯ

У статті здійснено спробу концептуалізації поняття «стійкість» у соціологічному вимірі. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю аналітичного осмислення адаптивного потенціалу особистості, спільноти та суспільства в умовах багаторівневих криз, зокрема війни. Представлено типологію стійкості, окреслено особливості її прояву на індивідуальному, груповому та інституційному рівнях. Розкрито зв'язок між стійкістю та соціальними ресурсами, окреслено можливості її емпіричного вимірювання в соціології.

Зазначено, що у сучасній українській соціології поняття стійкості активно досліджується в контексті війни, соціальних трансформацій та адаптаційних механізмів українського суспільства. Цей термін розглядається не лише як індивідуальна психологічна риса, а й як колективна здатність суспільства протистояти викликам і зберігати функціональність у кризових умовах.

Поняття «стійкість» у соціологічному контексті використовується для аналізу реакції суспільства на кризу. Воно об'єднує в собі психологічні, соціальні, інституційні й культурні аспекти. Стийкість виникає і підтримується в соціальній взаємодії. Вона формується через підтримку, згуртованість, належність до спільноти, спільні цінності та норми.

Стийкість може розглядатися як: внутрішній ресурс особистості; процес адаптації; як форма згуртованості і взаємопідтримки; механізм розвитку – основа посттравматичного зростання.

Стийкість – це не просто риса особистості чи громади, а складна, рівнева (індивід – група – нація), контекстуальна (мир – війна – катастрофа), дискурсивна (як її подають у ЗМІ та культурі) структура. У кожному випадку вона має свою динаміку, чинники підтримки й ризики виснаження.

Український досвід демонструє унікальний приклад стійкості як на рівні індивідів, так і спільнот та державних інституцій. Надалі поняття стійкості варто розвивати як соціологічну категорію, інтегруючи емпіричні дослідження, порівняльний аналіз і критичний теоретичний підхід. Це дозволить глибше зрозуміти, як суспільства долають кризи і формують ресурси розвитку в умовах невизначеності.

Ключові слова: *стійкість, резильєнтність, життєстійкість, соціальні ресурси, адаптація, війна, соціологія.*

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство функціонує в умовах тривалого соціального потрясіння – повномасштабної війни, яка породжує низку криз: гуманітарну, економічну, демографічну, культурну. На цьому тлі посилюється інтерес до поняття «стійкість» (англ. *resilience*), яке дедалі частіше використовується у науковому, політичному та медійному дискурсах. Попри свою популярність, поняття залишається теоретично фрагментарним: у соціології воно часто запозичується з інших дисциплін – екології, психології, менеджменту – без належної адаптації до соціального контексту.

Завдання статті полягає у теоретико-методологічному осмисленні поняття стійкості в соціологічному дискурсі, визначенні його аналітичних меж, структури, типів і критеріїв вимірювання..

Обговорення проблеми стійкості в соціологічній літературі. У сучасній україномовній соціології поняття стійкості активно досліджується в контексті війни, соціальних трансформацій та адаптаційних механізмів українського суспільства. Цей термін розглядається не лише як індивідуальна психологічна риса, а й як колективна здатність суспільства протистояти викликам і зберігати функціональність у кризових умовах.

Одним із значущих прикладів обговорення проблеми стійкості в вітчизняній соціологічній літературі є розділ «Чинники збереження життєстійкості населення під час війни», авторі. якого є О.Злобіна. Цей матеріал міститься в монографії інституту соціології НАН України «Українське суспільство в умовах війни. Рік 2024» [1]. Зазначено, що українське суспільство демонструє високу багаторівневу життєстійкість, яка дозволяє ефективно адаптуватися до умов війни. Вона базується на особистісних рисах, соціальній підтримці, патріотизмі та спільному переживанні загроз, що водночас формують механізм національного спротиву.

О.Злобіна звертає увагу на різні підходи до трактування стійкості або резильєнтності. А саме, для психологічного підходу це поняття трактується як адаптаційний процес у несприятливих умовах. Для екологічного підходу це поняття характеризує здатність до самовідновлення й самоорганізації. Стийкість також розуміється, як набір особистісних рис (наприклад, оптимізм, надія, внутрішній контроль). В історії дослідження стійкості можна виокремити чотири хвилі: описову, процесуальну, інтервенційну та багаторівневу. Дослідження доводять, що стійкість залежить не лише від рис особистості, а й від зовнішніх ресурсів – надійних, надлишкових і мобільних. О. Злобіна зазначає, що війна в Україні створює тривалий та постійний стрес, на відміну від більшості досліджень, орієнтованих на короткочасні катастрофи. Це потребує переосмислення самого підходу до вивчення стійкості. В цих

умовах реакція населення може коливатися між реалістичною оцінкою загроз і тривожними, перебільшеними уявленнями. Зазначано, що є три рівні прояву стійкості: індивідуальна стійкість, що залежить від рис особистості, таких як ініціативність, контроль, готовність приймати виклики; стійкість громади, яка виражається у колективній здатності до адаптації та передбачення ризиків; а також національна стійкість, що проявляється в спроможності систем зберігати функціонування в умовах загроз, зокрема через розвиток інституцій. Найбільшу увагу О. Злобіна приділяє саме цьому рівню стійкості стосовно України. Спираючись на емпіричні данні моніторингу Інституту соціології 2024 року авторка зазначила, що найменш стійкі групи – це жінки, сільське населення, особи з нижчим рівнем освіти. Люди з високим рівнем стійкості частіше виявляють оптимізм, рішучість, ініціативу та почуття контролю. Сильна соціальна підтримка (навіть уявна) та патріотизм значно підвищують рівень психологічної стійкості.

Досить інформативною щодо проблеми стійкості є стаття Н. І. Соболевої та А. С. Соболева «Соціальна резильєнтність українців: шляхи подолання травматичного досвіду в умовах воєнного та повоєнного часу» [3]. Автори розглядають *соціальну резильєнтність* як здатність особистості, групи чи суспільства адаптуватися до кризових умов, ефективно використовувати внутрішні ресурси та відновлювати повноцінне функціонування після пережитих травматичних подій. Цей процес трактується як динамічний і безперервний, із постійним оновленням ресурсів у відповідь на нові ризики. Ключовим є посттравматичне зростання – якісна особистісна трансформація внаслідок пережитого, що веде не лише до адаптації, а й до розвитку. Соціальна резильєнтність українського суспільства в умовах війни є не лише оборонним механізмом, а й рушієм для посттравматичного зростання. Вона вимагає розвитку індивідуальних, емоційних і колективних ресурсів, зокрема солідарності, адаптивності, проактивної життєвої позиції. Успішне формування цієї стійкості забезпечує не лише виживання, а й перспективу стійкого розвитку в повоєнний період. В статті звертається увага на відмінності між резильєнтністю і посттравматичним зростанням, хоч ці поняття тісно пов'язані, вони мають різну природу. А саме, резильєнтність характеризує здатність швидко повертатися до норми, а посттравматичне зростання позначає глибокі особистісні зміни після кризи. Успішне подолання травматичних ситуацій активізує ресурси особистості, сприяє зміні системи цінностей, бачення майбутнього, стосунків з іншими.

Автори виділяють чотири типи резильєнтності: фізична – відновлення після хвороб і фізичних навантажень; психологічна – здатність зберігати гнучкість у нестабільних умовах; емоційна – регуляція емоцій у кризових обставинах; соціальна – здатність спільнот згуртовуватися і взаємодіяти в умовах потрясінь. Особливу увагу в статті приділено саме соціальній резильєнтності як ключовому фактору

підтримки громадян у воєнний і повоєнний час. Автори виокремлюють сім ключових детермінант соціальної резильєнтності, які формують модель стійкої особистості та громади, здатних вистояти у складних обставинах. Це оптимізм і віра в майбутнє, зокрема в перемогу; адаптаційний потенціал і прийняття ситуації; орієнтація на вирішення, фокус на діях; готовність до змін, подолання пасивності; прийняття відповідальності, ініціативність; планування майбутнього, раціональний підхід; соціальна підтримка, солідарність, самоідентифікація.

На думку авторів, в умовах війни в Україні резильєнтність набуває нових вимірів, зокрема: колективна адаптація до тривалого екзистенційного стресу, солідарність та самоорганізація громадян у відповідь на загрозу, формування соціальних зв'язків і підтримки, що підсилюють індивідуальну витривалість. Резильєнтність у такому розумінні є не лише захисним механізмом, а й умовою подальшого культурного, соціального й економічного розвитку.

Досить результативними є матеріали конференції присвяченої проблемам стійкості, що відбулась в 2024 році в Полтаві [3]. В статтях поняття стійкості використано як метафора внутрішньої сили людини, здатної адаптуватися, зберігати цілісність і знаходити ресурси для відновлення у кризових умовах. І «резильєнтність», і «життєстійкість» функціонують як міждисциплінарні категорії, що поєднують психологічні, соціальні та філософські підходи. Особлива увага приділяється ролі стійкості у подоланні травм війни: війна знижує психічну стійкість, але її розвиток є ключем до адаптації. Стратегії розвитку стійкості включають соціальну підтримку, емоційне управління, пошук сенсу, освоєння нових навичок.

Виклад основного матеріалу. Спираючись на аналіз способів використання поняття стійкості (резильєнтності) в літературі можна зазначити наступні її типи.

Адаптивна стійкість, яка характеризує здатність соціальних суб'єктів (індивідів, груп, спільнот) пристосовуватися до змін, криз або загроз без втрати основної функціональності. Цей тип стійкості включає навички саморегуляції, гнучкість у поведінці, використання доступних ресурсів. При цьому не обов'язково передбачаються структурні зміни, але необхідна певна мобілізація у відповідь на зовнішні впливи. **Трансформаційна стійкість**, яка характеризує здатність соціальних систем не лише відновлюватися після криз, а й змінювати свою структуру, функції або механізми взаємодії для більшої ефективності в нових умовах. Цей тип стійкості передбачає глибоку зміну соціальних практик, норм або інституцій. Він супроводжується кризовими подіями, які відкривають можливості для соціальних інновацій. **Системна стійкість**, яка характеризує спроможність складної соціальної системи зберігати цілісність, функціонування та здатність до самовідновлення у відповідь на зовнішні або внутрішні загрози. Цей тип стійкості застосовується до макрорівня (соціальні інститути,

організації, держави). Він включає механізми управління, зворотного зв'язку, балансу і стабільності і пов'язаний з внутрішньою взаємозалежністю елементів системи. **Психологічна стійкість, яка характеризує** здатність індивідів зберігати психічне здоров'я, самовладання та соціальну активність у стресових або травматичних обставинах. Цей тип стійкості часто вивчається на перетині соціології та психології. Він передбачає підтримку соціального оточення, самооцінку, мотивацію, навички подолання труднощів. **Структурна стійкість, яка характеризує** здатність соціальних структур (економічних, політичних, культурних) зберігати функціональність і впорядкованість попри зміни або дестабілізацію середовища. Цей тип стійкості залежить від стійкості інститутів, норм, механізмів контролю. Він має значення у дослідженнях соціальної стабільності, нерівності, мобільності. Стійкість в даному разі трактується як соціальний капітал і соціальний ресурс.

Соціальний контекст стійкості часто відображається в психологічних дослідженнях. Наприклад, в статті О. Плис «Критерії та ресурси відновлення психічного здоров'я в умовах війни» [4] поняття психічного здоров'я тісно пов'язане з поняттям стійкості, хоча останнє прямо не виділене як окремий теоретичний концепт, а радше вплетене в опис ресурсів та механізмів відновлення. Стійкість виступає як передумова психічного здоров'я, адже воно в умовах війни передбачає здатність справлятися зі стресами, здатність до продуктивної діяльності, збереження емоційної регуляції та стосунків. Ці ознаки є класичними компонентами психологічної резильєнтності – тобто стійкості особистості до дії стресових факторів. Таким чином, стійкість виступає функціональною умовою психічного благополуччя. Зі статті випливає значення сім'ї як джерела життєстійкості, ресурсом, який допомагає підвищувати опірність до стресів, долати страх. Стійкість подається як результат впливу соціального середовища (сім'ї) на психіку особистості. Загалом, в тексті відображається ідея, що психічне здоров'я – це не фіксований стан, а процес відновлення через самопідтримку, самодопомогу, цілепокладання – усі ці елементи формують стійкість до життєвих викликів. У даному тексті стійкість (резильєнтність, життєстійкість, стресостійкість) виступає не лише як характеристика психічного здоров'я, а як його невід'ємний механізм, критерій і мета відновлення. Психічне здоров'я в умовах війни залежить від здатності особистості до адаптації, регенерації, самотрансформації – тобто від її стійкості.

У соціології стійкість розглядається в різних аспектах. По-перше, як *психосоціальне явище*. Це означає, що стійкість не є виключно внутрішньою характеристикою людини (наприклад, як темперамент), а виникає і проявляється на перетині психіки індивіда та соціального контексту, тобто: формується в **соціальній взаємодії** – через підтримку, приналежність до спільноти, взаємодію з іншими; ґрунтується на цінностях, нормах, культурних смислах, які поділяються

суспільством; активізується у відповідь на зовнішні стресори – наприклад, війна, вимушена міграція, втрата. Людина, яка переживає травматичний досвід, демонструє більшу стійкість, якщо вона має соціальні зв'язки, відчуття підтримки та приналежності – це приклад психосоціального механізму стійкості.

По-друге, стійкість як *якість*. У цьому випадку стійкість розуміється як відносно стабільна властивість особистості або спільноти, яка включає такі риси, як самоконтроль, емоційну зрілість, оптимізм, відповідальність. Стійкість тут пов'язана з особистісними ресурсами, такими як внутрішня мотивація, віра в себе, здатність до планування та прийняття рішень. Стійкість здебільшого розвивається через досвід, соціалізацію. Життєстійка особистість або група здатна не втрачати рівновагу в умовах невизначеності, вміє шукати виходи навіть у критичних ситуаціях.

По-третьє, як *процес*. В цьому разі стійкість постає як динамічний механізм, що активізується під тиском кризи. Вона змінюється з часом і залежить від набутих ресурсів та досвіду.

Стійкість проявляється у різному ступені і по-різному в різних контекстах, є надзвичайно важливою для розуміння її багатомірної природи. Стійкість – це не універсальна і незмінна якість, а скоріше динамічна здатність, яка проявляється залежно від ситуації, рівня впливу та суб'єкта – індивіда, групи чи спільноти.

Так, стосовно стійкості *війська* – це прояв дисципліни, організованості, тактичної витривалості та психологічної зібраності. Тут стійкість включає фізичну витривалість, бойовий дух, спроможність діяти під тиском, виконання наказів навіть в умовах смертельної небезпеки. В даному разі стійкість тісно пов'язана з професійною підготовкою, колективною відповідальністю і моральною мотивацією (захист держави, сім'ї, цінностей).

Стосовно *цивільного населення* стійкість – це здатність адаптуватися до життєвих труднощів, втрат, окупації, евакуації, бідності. Тут стійкість може виявлятися у соціальній згуртованості, волонтерській активності, підтримці один одного, у здатності знаходити сенс, підтримувати надію, зберігати порядок у хаосі.

Національна стійкість – це вже колективно-культурна стійкість, яка проявляється у відмові від капітуляції чи зрадницьких компромісів, у збереженні ідентичності, мови, традицій попри окупацію чи насильство, у тривалій мобілізації ресурсу спротиву, навіть якщо ціна висока.

Стійкість *інституцій* передбачає, що державні, освітні, медичні структури та інші інститути повинні продовжувати функціонувати навіть у надзвичайних умовах та демонструвати здатність адаптуватися до змін, зберігати сталість процедур, приймати гнучкі рішення.

Стійкість *культури та ідеології* передбачає здатність ідей, наративів, цінностей зберігати значущість навіть у часи війни. Наприклад,

образ нескореної нації в українській культурі стає джерелом духовної опори. Стійкість тут – це символічна форма спротиву.

Українське суспільство з 2022 року демонструє приклад надзвичайно високого рівня багаторівневої стійкості. *Національна* стійкість проявляється через довіру до ЗСУ, інституційну згуртованість і громадську мобілізацію. *Громадська* стійкість виражається в самоорганізації громад, волонтерстві, солідарності. *Індивідуальна* стійкість підтримується через соціальні зв'язки, віру, патріотизм.

Особливо важливо враховувати, що в умовах війни стійкість проявляється не лише як адаптація, а й як моральна позиція – відмова від капітуляції, збереження ідентичності, колективне переживання загрози.

Для соціології важливим є перехід від абстрактного концепту до вимірюваної категорії. Основні індикатори, за якими можна оцінювати стійкість —це: рівень довіри до інституцій; участь у громадських ініціативах; наявність соціальної підтримки; почуття контролю над життям; психологічна самооцінка; здатність планувати майбутнє. Ці та інші показники для операціоналізації поняття стійкості використовуються в дослідженнях, що цитуються в даній статті. Розробка опитувальників, шкал резильєнтності (наприклад, CD-RISC), якісні кейс-стаді – дозволяють емпірично вивчати стійкість на різних рівнях.

Напрямки подальших досліджень. Одним з аспектів подальшого дослідження є більш детальний аналіз семантичного поля концепту стійкості. До нього входить не тільки резильєнтність, що часто використовують як синонім, але насправді є деякі смислові відмінності. Також сюди можна включити такі поняття, як витривалість, незламність, стабільність, подолання перешкод, протистояння виклику та ін.. Подальшого аналізу потребують технології зміцнення стійкості, таких як копінг, пручання та ін..

Цікавим напрямком подальших досліджень є соціальна структура стійкості, тобто виявлення соціальних груп, що відрізняються за рівнем стійкості через різний соціальний статус, різні ресурси, різні типи викликів, на що звертається увага в деяких публікаціях [5]

Також потребує дослідження диференціація стійкості в залежності від типу загроз та форм, в яких проявляється стійкість. Більш уважно слід пов'язувати феномен стійкості з такими явищами як соціальна справедливість, влада, соціальна агентність, на що акцентують увагу деякі соціологи [6].

Є думка, що резильєнтність не завжди є однозначно бажаною якістю, якщо трактувати її як здатність повертатись у висхідне становище після подолання виклику. Так, в одному з досліджень стверджується, що стійкість, як її часто використовують, підкреслює здатність системи поглинати потрясіння та підтримувати свою структуру. Але у соціальних науках зростає усвідомлення того, що деякі системи можуть потребувати трансформації або еволюції, а не просто

повернення до попереднього стану, і це може суперечити підходу до стійкості, як процесу орієнтованому на стабільність [7].

Висновки. Поняття «стійкість» у соціологічному контексті є надзвичайно актуальним для аналізу реакції суспільства на кризу. Воно об'єднує в собі психологічні, соціальні, інституційні й культурні аспекти. Стойкість виникає і підтримується в соціальній взаємодії. Вона формується через підтримку, згуртованість, належність до спільноти, спільні цінності та норми.

Стойкість може розглядатися як: внутрішній ресурс особистості; процес адаптації; як форма згуртованості і взаємопідтримки; механізм розвитку – основа посттравматичного зростання.

Стойкість – це не просто риса особистості чи громади, а складна, рівнева (індивід – група – нація), контекстуальна (мир – війна – катастрофа), дискурсивна (як її подають у ЗМІ та культурі) структура. У кожному випадку вона має свою динаміку, чинники підтримки й ризики виснаження.

Український досвід демонструє унікальний приклад стійкості як на рівні індивідів, так і спільнот та державних інституцій. Надалі поняття стійкості варто розвивати як соціологічну категорію, інтегруючи емпіричні дослідження, порівняльний аналіз і критичний теоретичний підхід. Це дозволить глибше зрозуміти, як суспільства долають кризи і формують ресурси розвитку в умовах невизначеності.

Стойкість як складний об'єкт дослідження потребує декілька методологічних підходів. А саме, **мультидисциплінарний підхід** – це поняття аналізується на перетині соціології, психології, екології, менеджменту та філософії. Такий підхід дозволяє охопити як індивідуальні, так і колективні рівні дослідження, а також врахувати культурні та інституційні аспекти.

Соціологічний конструктивізм – стійкість розглядається як соціальний конструкт, що формується у взаємодії, через цінності, норми, підтримку, ідентичність тощо. Вона залежить від контексту і набуває значення через соціальну інтерпретацію.

Системний підхід – стійкість розглядається на різних рівнях: індивідуальному, груповому, інституційному, національному; як власність складних систем, що включає механізми зворотного зв'язку, управління, адаптації.

Типологічний підхід – запропоновано типологію стійкості: адаптивна, трансформаційна, системна, психологічна, структурна тощо, що дозволяє диференційовано аналізувати явище залежно від контексту.

Список використаної літератури

1. Українське суспільство в умовах війни. Рік 2024: Колективна монографія / С. Дембійський, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, член.-кор. НАН України, д. соц. н. С. Дембійського. Київ: Інститут соціології НАН України, 2024. 450 с.

2. Соболева Н. І., Соболев А. С. Соціальна резильєнтність українців: шляхи подолання травматичного досвіду в умовах воєнного та повоєнного часу / Соболева Н. І., Соболев А. С. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*, 2024. Вип. 104. С. 111–118.

3. Психологія розвитку та життєстійкості особистості: виклики та нові можливості : зб. наук. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. до 110-річчя Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, 23–24 травня 2024 р. Полтава : П Н П У , 2024. 185 с.

4. Плис О. Критерії та ресурси відновлення психічного здоров'я в умовах війни. *Психологія розвитку та життєстійкості особистості: виклики та нові можливості* : зб. наук. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. до 110-річчя Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, 23–24 травня 2024 р. Полтава : ПНПУ , 2024. 185 с.

5. Juan Carlos Revilla The reconstruction of resilience as a social and collective phenomenon: poverty and coping capacity during the economic crisis [Електронний документ]. Режим доступу: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14616696.2017.1346195>

6. Stewart Lockie Beyond resilience and systems theory: reclaiming justice in sustainability discourse [Електронний документ]. Режим доступу: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/23251042.2016.1182308>

7. Olsson Lennart and other Why resilience is unappealing to social science: Theoretical and empirical investigations of the scientific use of resilience [Електронний документ]. Режим доступу: <https://www.science.org/doi/10.1126/sciadv.1400217>

Kataev S. L., Zoska Ya. V. The concept of «resilience» as an object of sociological theoretization

The article attempts to conceptualize the concept of «resilience» in the sociological dimension. The relevance of the study is due to the need for analytical understanding of the adaptive potential of the individual, community and society in conditions of multi-level crises, in particular war. The typology of resilience is presented, the features of its manifestation at the individual, group and institutional levels are outlined. The connection between resilience and social resources is revealed, and the possibilities of its empirical measurement in sociology are outlined.

It is noted that in modern Ukrainian sociology the concept of resilience is actively researched in the context of war, social transformations and adaptation mechanisms of Ukrainian society. This term is considered not only as an individual psychological trait, but also as a collective ability of society to withstand challenges and maintain functionality in crisis conditions.

The concept of “resilience” in a sociological context is used to analyze a society’s response to a crisis. It combines psychological, social, institutional and cultural aspects. Resilience arises and is maintained in social interaction. It is formed through support, cohesion, belonging to a community, common values and norms.

Resilience can be considered as: an internal resource of the individual; an adaptation process; as a form of cohesion and mutual support; a development mechanism – the basis of post-traumatic growth.

Resilience is not just a trait of an individual or community, but a complex, level (individual – group – nation), contextual (peace – war – catastrophe), discursive (as

presented in the media and culture) structure. In each case, it has its own dynamics, support factors and risks of depletion.

The Ukrainian experience demonstrates a unique example of resilience at the level of individuals, communities and state institutions. In the future, the concept of resilience should be developed as a sociological category, integrating empirical research, comparative analysis and a critical theoretical approach. This will allow for a deeper understanding of how societies overcome crises and form development resources in conditions of uncertainty.

Key words: *resilience, sustainability, social resources, adaptation, war, sociology.*